

ВАСИЛІЯ, АРХИЄПИСКОПА СЕЛЕВКІЙСЬКОГО

СЛОВО ПРО ЧОТИРИДЕННОГО ЛАЗАРЯ

(1.) Не помилиться той, хто скаже, що Церква

– це [немов би якийсь духовний] театр, спільний для ангелів і людей;
театр, у якому невидимі і видимі єства разом восхваляють Христа;
театр, у якому прекрасні піснеспіви тчуть для слуху узори Господніх чудес.ⁱ

І радується Невіста Христова про [діла] Христові слухаючи і [їх] оспівуючи.

Зверни, однак, увагу на різницю між безумністю юдеїв і благородністю Церкви.

Ті бо, очима бачачи чудеса, умудрилися прикрити їх полудою наклепів, і, заздрістю уражені, повстали проти їм самим заподіяних благодіянь, добровільно віддаючись недузї, аби лиш протиставитися Лікареві. І навіть очей своїх, які були свідками [тих чудес], вони не соромились: прикидалися, що не бачать чудес, які [насправді] бачили.

(2.) Та не таким є театр Церкви. Вона бо вже самими оповідями вдовольняється, і словам над чудесами дає перевагу.ⁱⁱ

Ісус, збираючись сотворити чудо для юдеїв, *розжалобився духом* (Йоан 11, 33), вражений впертістю [їхнього] безумства і [бачачи] що навіть такий *безмір чудес* (Еф. 1, 19) не в силі вгамувати їхньої заздрости.

А про Церкву Він [говорить]: *блаженні ті, що не бачили, але увірували* (Йо. 20,29), – сказане Томі, стало законом для усіх вірних. Трудна ця постава, бо йде всупереч [свідченню] власних очей; однак благородний такий помисел, який радісно слухає добру [вістку] про Владику, а слухаючи – сповнюється вірою.

Тому євангелисти й звіщають Церкві, – громаді зрячих духом, – Спасові чудеса з радістю.

(3.) Тож і нині блаженний Йоан, окрім всього іншого, відкриває нам те, що сталося із Лазарем, навчаючи Невісту Христову про [діла] Христові і оповідаючи,

Як смерть, що від початку звикла панувати, зазнала упокорення

Як Ад було навчено відпускати померлих;

Як веління Владичне викликає [на світ] тих, хто під землею;

Як послужними Його словам стали гроби;

Як не насмілюються перечити Повелителю гробовища;

Як наказано вийти живими тим, що їх мертвими поглинув Ад;

Як людську природу, від якої тхнуло смертю, Христос сповнив пахощами безсмертя;

Як переддвер'я воскресіння трішки прочинилися;

Як явлено шлях, що назад від Аду до життя провадить;

Як смерть, втративши царювання, приймає [своє] рабство.ⁱⁱⁱ

(4.) *Був же недужий один – Лазар із Витанії, із села Марії і Марти* (Йоан 11, 1).

[Євангелист] говорить не лише про нього одного, а вказує місце, розповідає про рід, згадує сестер – і [ті] місця, і рід стають свідками чуда, а нині ще й сам гріб голосно звістив [ім'я] того, кого віддав.^{iv}

Послали ж сестри його до Ісуса, кажучи: Господи, ось той, якого любиш Ти, нездужає (Йоан 11,3).

Не побоялася, кажуть, недуга Твоєї дружби і, коли Ти був у далекому краї, схопила у свої ситі того, кого Ти любиш.

Але як побачить Тебе знову при ньому, відступить біль.

Вистачить для зцілення і самого виду [Твого].^v

Почувши ж це Ісус каже: Ця недуга не на смерть, але на славу Божу (Йоан 11, 4).

Оволоділа, каже, недуга Лазарем, взяла біль його у полон.

Дозволю я і смерті [ним] заволодіти, нехай і гріб поглине того, кого поїняла недуга.

Відкладу прихід, даючи достатній час смерті.

Бажаю бо його не з одра недуги, а із гробу підняти.

Як пришвидшу прихід, то применшу чудо.

Як буду там, то недугу прожену, а як забарюся з прибуттям, то від смерті звільню.

Як підніму його ще недужого, то не збагнуть юдеї [сили] благодаті, а як мертвого воскресну, то хоч задрість їх поконе, та чудом будуть переконані.^{vi}

(5.) Тоді каже учням своїм: *Лазар помер, і я радію за вас, що не було мене там* (Йоан 11, 14-15).

Ти радієш, Владико, передавши приятеля смерті?

Ти радієш, тому що передав умертвленню скованого недугою?

Ти радієш, тому що віддав владу Адові?

Радію, – каже – за вас, щоб пізнали ви силу мою, щоб [навіть] смерть владичество моє проповідувала. Те, що вона за моєї відсутності забрала – в моїй присутності назад принесе.

Прийшовши ж, – каже [євангелист] – питає юдеїв: *Де поклали ви його?* (Йоан 11, 34)

Чому [так запитуєш]?

Чи ж Ти, що гріб спорожняєш, місця не знаєш?

Але нам вже звичні Твої запитання, Господи.

Так Ти поступаєш з Адамом, додаючи сміливості втікачеві (Бт. 3, 9)^{vii}, і з Каїном: *Де Авель, брат твій?* (Бт. 4, 9). Почувши голосіння убитого, Ти запитуєш убившого.

Так само, пізніше, ти запитуєш учнів: *Скільки хлібів маєте?* (Мт. 15, 34, Мк. 6, 38; 8, 5).

Спершу визнайте [свою] убогість, а тоді побачите мою щедрість.

Так Ти і кровоточиву [жінку] запитував: *Хто діткнувся мене?* (Лк. 8, 45) Спершу зцілиш, а відтак шукаєш, хто ж та, що була зцілена. Коли вона крадькома [зцілення] здобувала, Ти їй допоміг, а коли здобула – Ти її викрив.

І знову: *За кого мене мають люди?* (Мк. 8, 27).

Так бо властиво Владиці — через запитання настановляти [на істину] запитуваних.

Де поклали ви його? – [чуємо] нині знову –

Нехай вони за руку заведуть нас до чуда.

Нехай ті, що заперечують чудеса, нині самі ведуть нас до гробу.

Ви самі його покажіть, [адже] ви стверджуєте, що Лазар мертвий.

Нехай не залишається більше зерна сумніву,

не залишімо підстав для упередженості,

зробімо наклепників очевидцями чуда!^{viii}

Де поклали ви його?

(6.) Побачив Христос гріб і, побачивши,

просльозився (Йо. 11,35),

не мертвого жаліючи, а змертвілу душу юдеїв шкодуючи,

не Лазаря, а їхні [злі] задуми оплакуючи, –

бо його один лиш поклик воскресив, а в них навіть знищення смерті не змогло знищити невір'я.

Просльозився Ісус, до заскорублених серцем співчуття виявляючи.

Є ще й інша причина Господніх сліз.

Просльозився при гробі Ісус, встановлюючи для христоролюбців міру печалі, пишучи

[своїми] сльозами закон для [наших] сліз.

Просльозився – не заривав, не залементавав, не віддався безутішній скорботі,

не рвав [на собі] хітона, не дер [на голові] волосся. Заки пролились перші сльози,

Він означив межі печалі.

Чому ж так печалишся, чоловіче, якщо мертвий воскресає?

Чому сумуєш за тим, хто очікує сурми?^{ix}

Чому ніби над померлим ридаєш над сплячим?

Навіщо тривожиш своїми голосіннями того, хто спочиває?

[Адже] воскрес Христос і Первенцем із мертвих став!

Коли чуєш про усопшого – не оплакуй його як мертвого.

Умірковуй свій порив до сліз, неуміреністю ридань не зневажай обіцяного воскресіння!^x
Тому [Господь] пускає сльозу над гробом і нисходить до страждання.^{xi}
Юдеї ж, бачачи як Він плаче, розділяються у своїх помислах: одні над причиною його сліз застановляються, а інші від цих сліз черпають поживу, [для розпалення] свого безумства.

(7.) І що вони кажуть? *Той, хто відкрив очі сліпому, чи ж не міг Він вчинити так, щоб і цей не помер?* (Йоан 11, 37).

Ось недуга успадкована юдеями від їх батьків – [знецінювати попередні добродійства], порівнюючи те, чого ще не сталося із вже довершеним. Саме так чинив той народ у пустелі: хоч і бачив як суха скеля понад усяке розуміння виточила струмені [вод], дошукувався у тому, що сталося того, чого бракувало, нарікаючи: коли вдарив скелю і ринули води, то чи ж не може і хліба дати? Вимагає другого, щоб применшити перше.

Той самий голос [лунає] і нині, породжений тим самими мудруванням: *чи ж не міг Він вчинити так, щоб і цей не помер?*

Якщо не віриш у воскресіння, то чи повіриш, коли хтось не помре?

Але Владика чоловіколюбно витерпів [ці] лукаві закиди.

(8.) *Сказав же Ісус: Відкотіть камінь від гробу!*

Що кажеш Ти, Владико?! Адже слово Твоє Ад роззброює, то чи каменя воно не зможе відсунути?

Мертвого Ти воскресив, то чи ж каменя не відсунеш?

Невже потребує рук інших Той, Хто язиком проганяє смерть?

Промов лиш слово, і камінь разом із мертвим зрушиться зі свого місця.

Але треба усвідомити, що є інші камені – це камені юдейського упередження.

Відкотіть камінь від гробу, - каже, - і вдихніть трупний сморід та отримайте достеменне свідчення смерті, щоб, коли побачите воскреслого, ви потім не намагалися довести, ніби він і не був мертвим.

Хай буде вам нюх [ваш] за свідка, що він вмер, хай сморід буде доказом дійсної смерти.

Станьте свідками мертвому, перш ніж відмовитесь бути свідками воскреслому.

Що ж? *Лазарю, вийди!* (Йоан 11, 43)

Отож, тому що ви стали свідками тлінню, тому що ви переконалися, що мертвий вже почав розкладатися, досвідчіть [тепер] і силу Того, Хто говорить.

(9.) *Лазарю, вийди!*

Виступи з гробу, струсивши з себе смерть!

Скуштувавши смерті, стань мого воскресіння свідком!

Покажи діло [моє], об'явивши, як я викликав Тебе з гробу!

О чудеса, не повірити яким можуть хіба що тільки юдеї!

Одним [лиш] словом і Ад зв'язано, і мертвого звільнено;

Голос із уст пролунав і мертвий із гробу возстав;

Отримавши наказ негайно вийти, мертвий кинувся з гробу і представ, ніби він
сон зображав, а не смертю полонений був;

Представ серед живих той, чиї нутроці розпалися і кого черви обліпили,
нешасна жертва!

Очі зотлілі, м'язи розм'якли, плечі і руки відпали;

Кості, що втратили природну сув'язь; сухожилля, кісткова м'якоть і вени вже
розклалися і перетворились у якесь місиво...

Земля вже відібрала [від тіла] те, що сама вклала [у нього].

Ось у що перетворилось тіло!

А душа вже була прилічена до сонмів душ [померлих], приречена оглядати місце,
для них відведене.

Цього ось Лазаря, розкладеного тлінням, викликав Він із гробу: *Лазарю, вийди!*

(10.) Що сталося перше: повернення душі чи возстання тіла?

Як зогнили ноги знову налилися силою?

Як до зів'ялих рук повертається їх природна стрункість і міць?

Як померклі зіниці знову загорілися світлом лампад?

Як наново натягуються сухожилля?

Як знову пружною стає шия?

Як відновлюються кістки і жили?

Як напівзотліла шкіра оновлюється, і як у гробі, немов у материнській утробі, знову
формується [тіло] Лазаря?

Чому ж [більше] дивуватися – як [це відбувається], чи коли? – Ані часу не знаємо, ані способу
не відаємо.

Збагни звершене [Господом] і з вірою прийми чудо.

З висоти небо засвідчує істинність [Господнього] повеління: не дивуйся, каже,
чоловіче, бачачи як мертвий піднімається, бо той самий голос, від якого я
постало, викликає Лазаря із гробу.

А долі земля присоромлює невіруючих.

Промовляє до нас Лазар: якщо ти подивляєш все, що сталося, то не будеш сумніватися
у вірі, як ті, що не вірять.

І сонце, що величаво виступає між зорями, немов у військовому строю, взиває до

всіх людей.

І Давид сильним голосом звіщає: *Він сказав і вони постали, Він повелів – і були створені!*^{xii} (Пс. 32, 9 і 148,5).

(11.) Закликав Ісус: *Лазарю, вийди!*

Не сказав: [спочатку] возстань, а тоді вийди з гробу.

Не бажаю, каже [Господь], обтяжувати мертвого двома повеліннями, щоб, не гаючи часу на обидва, він притьма вийшов [з гробниці].

Не бажаю, щоб голос [мій] його затримував.

Хай підкориться словам моїм покликаний, хай за покликом станеться зрине [чудо]:

Лазар відгукнеться на мій поклик, а юдеї його побачать.

Так померлий, отримавши наказ негайно вийти [з гробу], ще заки голос долинув до нього, підхопився.

І став перед ними Лазар, як живе знамено близької перемоги над смертю;

Став, жодної погребальної пов'язки не залишивши в Аді;

Зв'язаний вийшов (Йоан 11, 44) – не ноги бо його несли, а благодать окрилювала.

Став Лазар, залишивши Ад у скорботі, розвіявши скорботу сестер і у скорботу зодягнувши смерть.

(12.) [Смерть], бачачи як царство її руйнується і не маючи сили протистояти, плачучи закликала:

– Що це за зміна [звичного] порядку речей?

Що за незбагненне ламання природного устрою?

Мерці повертаються до життя і гроби стали утробами, [що родять] живих...

О горе мені! Не послушні мені більше ні мертві, ні гроби!

Мерці зотлілі [із гробів] втікають, у погребальних одежах танцюють, мене на посміховисько виставляючи.

Ті, яких ще оплакують, виходять [із могил] до тих, хто їх оплакує.

Розвіюють своїм видом їх скорботу, залишаючи скорботу у спадок мені одній.

Хто навчає мертвих привитися смерті?

Хто провадить померлих у битві проти смерті?

Хто Той, чийого голосу не може стерпіти підземна темниця, Той, перед ким тремтять гроби?

Він слово промовляє – і я не можу більше вдержати своїх в'язнів.

– О, даремно ти, [смерте], увірувала у [своє] царювання!

– О, даремно ти повірила розгніваному Богові!

– Я подумала, що [Його] гнів проти смертних буде нескінченним.
Непохитною запорукою я вважала [слова]: *Земля єси, і в землю відійдеш* (Бт. 3, 19).
Розкошувала я, коли гнів [Божий] був у силі;
Покірно йшла в мої руки природа, позбавлена надії на повернення [в рай].
Народи, роди, і племена послушні моему берлу, царі – моїй покірні владі,
старі і молоді – здобич моєї сіті.
Ані один від нашої не втік руки; ті, хто до нас приходив, назад дороги не знали.^{xiii}
Рахуючи болі породіль, я підраховувала число гробів і, бачачи плоди утроби,
я обраховувала поповнення серед померлих.
Кожен, хто приходив у світ, народжувався для могили.^{xiv}
Один лиш Енох та Ілля порушили [звичайний] хід природи, [єдині] серед
живих перемігши [смерть].^{xv}
Підраховуючи роки [їхнього життя] від народження, я так і не побачила їхнього приходу.
Першим, хто вирвав у мене мого померлого, був Ілля,^{xvi} але він же і послав мені велику
силу померлих, що себе нечестям осквернили.^{xvii}
Єлисей, що незліченними моліннями вимушував Бога [до милості], скоро потрапив у
мої сіті, і його безсилля [супроти мене] було мені розрадою в стражданні.^{xviii}
Однак, сьогодні печаль моя безрозраднa: мертві з-під владичества мого звільняються, –
[Господь] лиш кличе, і на [Його] поклик мертвий постає серед живих, і гроби
Йому підкоряються.
Я стримую засуви, та Він [все одно] виводить в'язнів, і відтепер сльози людського
роду залишаються мені у спадок.^{xix}
Мушу забувати про владу, і скоро відберуть у мене мою могутність.
Безсила противитися, застаюся нагою;^{xx}
Настала для мене година, коли віднімуть від мене усе, що зосталося;
вже зблизився, мабуть, той час, коли залишуся сама – адже Той, Хто щойно
забрав від мене моїх в'язнів, тільки захоче – і всі оживуть.

13. Справедлива печаль твоя, дияволе, – Христос бо помер і померлим добру надію дарував.

Задля цього, власне, Христос і зійшов у гроби.

Христос воскрес – і всі воскресли!

Засурмить бо, і мертві возстануть нетлінними (1 Кор. 15, 52).

Йому слава во віки.

Амінь!

ⁱ Тут Василій Селевкійський обіграє вираз апостола Павла у 1 Кор. 4,9: *ми (апостоли) стали видовищем (θεάτρον) для світу, і ангелів, і людей*. Далі він ще декілька разів повертатиметься до цього образу, граючи на багатозначності терміну *θεάτρον*, що може означати і театр як місце видовищ, і саме видовище-виставу, і видовище як щось

спонтанне, цікаве для людей, і глядацьку аудиторію театру. В основі поняття *θέατροι* лежить корінь *θέα-*, найближчим відповідником якого можна вважати український корінь вид- і його похідні: видіти, видово, видіння, видовище. Цією грою образів і слів автор, мабуть, хотів підкреслити центральність подій, описаних у Євангелії, зокрема воскресіння Лазаря: вони відбуваються намов би *на виду* у всього творіння (ангелів і людей), вони сповнені вселенського значення і торкають всі виміри буття світу, видимого і невидимого. Окрім цього, автор намагається максимально *унаглядити, візуалізувати* описувані ним події, надати своїй риторичній картині події певної *театральності*, драматизму. Не даремно наступний яскравий образ, через який в цій гомілії представлена Церква, теж візуальний – у ній «прекрасні піснеспіви тчуть для слуху узори Господніх чудес». Цей зв'язок між *слухом і баченням* розвинуто далі через протиставлення віри, яку християни мають не бачивши чудес Христових, а тільки почувши проповідь про них, і невір'я юдеїв, які бачили ці чуда, але відкинули Христа.

ⁱⁱ У Церкві свідчення Слова є важливішим за безпосереднє бачення чудес, оскільки Церква це спільнота тих, «хто не бачили, але увірували» (Йо. 20,29).

ⁱⁱⁱ З цього уривку ясно, що для Василя Селевкійського, як і для загальної церковної традиції відображеної, зокрема, у візантійських літургійних текстах, воскресіння Лазаря є не просто рядовим чудом серед інших Христових чудес. Якщо бути точним, то Лазар не був першим, кого воскресив Ісус: можна згадати воскресіння сина вдови з Наїн (Лк. 7,11-16), воскресіння дочки Яїра (див. наприклад Мк. 5,35-43) та, можливо, й інші випадки. Проте воскресіння Лазаря набуває свого особливого значення з огляду на особливу вражаючу силу чуда (піднятий з мертвих Лазар пробув у гробі чотири дні і вже почав зазнавати тління) і, передусім, на передпасхальний, «передстрашний» контекст цього чуда в Євангелії від Йоана. Це чудо стало вагомим аргументом, чому юдейські старійшини вирішили вбити Ісуса, а заодно і Лазаря як живе свідчення Його божественної сили (Йо. 12,9-11). Оскільки воскресіння Лазаря безпосередньо передуює стражданню, смерті і воскресінню Господа, то ранньохристиянські богослови представляють його як прообраз Христового воскресіння, його начало, «переддвер'я» (див. нашу гомілію, розд. 3) чи «передсвяття» (див. зокрема стихиру на Вечірні Лазаревої суботи, де Лазаря названо «зновубуття передвістям спасительним») (*τῆς παλιγγενεσίας προοίμιον σωτήριον*). Відповідно, на подію воскресіння Лазаря переносяться численні прикмети воскресіння Христового: торжество над смертю, звільнення всіх від віку померлих з аду, ізбавління від тління, остаточне знесення смерті... Якщо у Пасхальному Таїнстві Господь – Жертва за світ і його Ізбавитель, то Лазар – образ людства, яке зазнавало тління у гробах і чекало цього ізбавління. У літургійному календарі візантійської церкви Лазарева субота, день перед святковим поминанням В'їзду Господнього в Єрусалим, знаменує закінчення Великого Посту і початок Пасхального циклу: Страсного Тижня і Світлого Воскресіння Господнього.

^{iv} Це досить незрозуміле місце в гомілії. Можливо йдеться про якесь чудо, що відбулося при гробі Лазаря, який згодом став місцем паломництва, чи про якусь іншу невідому нам обставину.

^v Тут знову вжито згадане вище слово *θέα* – «вид», «вигляд», яке, мабуть, знову підкреслює «візуальність» представленої події, її драматизм: недугу може прогнати вже саме вид Господа, Його прихід до Лазаря.

^{vi} У цьому розділі автор висловлює досить незвичну думку про те, що зволікання з приходом Господа у Витанню, де жив Лазар, і його зціленням мало промислительну мету: допустити смерть друга, щоб пізніше явити ще більш вражаюче чудо – його воскресіння з мертвих.

^{vii} Це натяк на те, що після того як Адам і Єва скуштували забороненого плоду і, побачивши, що вони нагі, сховалися від Бога, Господь питає: «Адаме, де ти?». Це питання деякі християнські інтерпретатори тлумачили як намагання Бога додати Адамові відваги, щоб він вийшов до Бога зі своєї схованки, визнав свою провину і отримав прощення.

^{viii} Йдеться про те, що Господь просить завести Його на гроб Лазаря і, згодом, відкрити гроб для того, щоб присутні, частина з яких у майбутньому будуть ставити воскресіння Лазаря під сумнів (гомілія називає їх «наклепниками»), мали змогу переконатися, що Лазар був дійсно мертвим перед тим, як Ісус підняв його до життя.

^{ix} Тобто, судного дня.

^x Цей уступ є типовим прикладом того, як проповідник розвиває якусь тему зі Святого Письма, застосовуючи її до певної пастирської ситуації, з якою йому доводиться мати справу. В даному випадку, Василій виводить певну, на його думку, важливу для слухачів мораль з євангельських слів про те, що Господь *просльозився* над гробом померлого друга.

^{xi} Тут йдеться не просто про пониження Христа-Бога до конкретного людського страждання через співчуття із близькими Лазаря, а про нисходження Бога у Воплощенні, яке виявляється, зокрема, у тому, що Він, будучи по природі безстрашним, нічого не потребує і не підвладним стражданню і болю, відкривається до болю і страждання сотворіння, стає із ним на одному рівні вразливості до страждання і підвладності йому.

^{xii} Йдеться про те, що перелічені свідки воскресіння Лазаря (небо, земля, весь видимий світ) самі були сотворені тим самим творчим Божим Словом, яке воскресило Лазаря. Якщо це Слово мало силу сотворити світ, то воно, тим більше, може повернути до життя окрему людину.

^{xiii} Тобто, досі, до воскресіння Лазаря, а властиво воскресіння Христового, ніхто не виривався з тенет смерті, її панування було повним.

^{xiv} У цьому, дещо важкому для розуміння місці, автор висловлює думку про дотеперішнє повне і абсолютне панування смерті над людським родом: *всі* народжені до життя у цьому світі скоріше чи пізніше поповнювали ряди померлих, і кількість гробів точно відповідала кількості народжених на світ. Подія, якій присвячена ця проповідь, – воскресіння Лазаря – є, на думку автора, революційною, оскільки воно ставить під сумнів дотеперішнє безроздільне панування смерті. Водночас, воно є лише попереднім прообразом *повного* зруйнування смерті Господом у Його воскресінні з мертвих, бо один лише Христос *возставши із мертвих, більше не помре, смерть*

над Ним більш не владарює (Рим 6, 9), а Лазар навіть після воскресіння залишився смертною людиною і згодом помер природною смертю.

^{xv} Згідно Святого Письма і деяких старозавітних апокрифів Епох і Ілля були єдиними людьми, що уникли смерті, а були безпосередньо взяті Господом на небеса (Бт. 5,21-24; 2 Цар. 2,11).

^{xvi} Тут ідеться про воскресіння Іллею сина вдови з Сарепти - перший описаний у Святому Письмі випадок воскресіння померлого (див. 1 Цар. 17, 17-24).

^{xvii} Автор, очевидно, має на увазі організоване Іллею винищення пророків язичницького божества Ваала, описане у 18 главі Першої Книги Царів (див. 1 Цар. 18 1-46, зокрема 18, 40), коли було вбито («послано у зуби смерті») декілька сот лжепророків.

^{xviii} Старозавітній пророк Єлісей, який вчинив численні чудеса, але, незважаючи на це, не уник спільної долі всіх людей – смерті.

^{xix} Тобто так, як раніше люди проливали сльози через смерть, так відтепер смерть плакатиме через воскресіння, дароване людському роду.

^{xx} Тобто, смерть позбувається своєї здобичі, бранців – померлих, яких смерть тримала під своєю владою, і всіх живих, які перебували у постійному страху смерті.